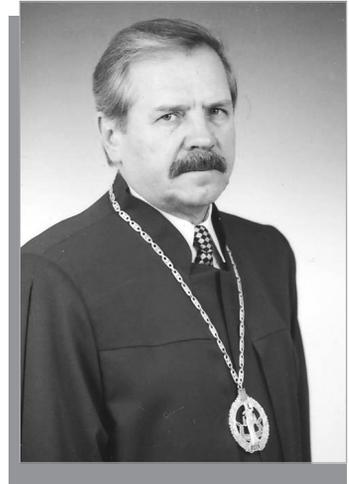

ТИХИЙ ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук
України, віце-президент — керівник
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України,
Україна, м. Харків
e-mail: acad@voliacable.com

УДК 343

Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види

У статті визначено поняття людини, безпеки, безпеки людини, її значення, зв'язок із правами людини, їх гарантіями, проведено класифікацію видів безпеки та безпеки людини, дано характеристику конституційних та інших правових засобів забезпечення безпеки людини.

Ключові слова: Конституція України, людина, безпека, безпека людини, права людини, правові гарантії, право людини на безпеку.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Термін «безпека людини» складається з двох слів «безпека» і «людина». Для з'ясування того, яке явище дійсності називається конституційним терміном «безпека людини» і чи дійсно цей термін відповідає природі вказаного явища, потрібно надати йому перш за все мовного тлумачення і з'ясувати, зокрема, походження цього терміна, його

генетичні зв'язки, одвічне, справжнє, можливо, й нині забуте значення, тобто провести етимологічний аналіз. Як у звичному, так і в науковому розумінні, безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне й досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета. Інакше кажучи, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що «класифікація того чи іншого об'єкта як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом або потребою, кваліфікація ж як неважливого означає, що

він не є не тим, не іншим» [1, с. 44]. Навряд чи хтось стане заперечувати загальне прагнення до безпеки, що є постійною потребою всіх і кожного, необхідною умовою існування й розвитку. Слово «безпека» складається з прийменника *bez* і основи іменника *reka*, пов'язаного з дієсловом *rekti*, українське «пекти» [2, с. 163]. Прийменник «без» загальнослов'янського індоєвропейського характеру. Вихідне, початкове значення, за одними джерелами, – «поза» [3, с. 39], за іншими – при відсутності – «крім» [2, с. 161]. Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови – *rek* («смола»). Старослов'янською «пкъ, пкъль смола; пекло». Згідно із догмами християнства, грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язують зі словом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце [4, с. 328, 329]. Етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека. Пек – це слов'янський бог пекла. У давньоукраїнській міфології «пек» – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролиття та всілякої біди. Син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям, – кровожерний, страхітливий, підступний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек») (за Д. Зелениним). «Пекло» – царство Пека, страхітливе підземелля, куди «провалювалися» (крізь «криваві горловини») душі грішників після смерті. За давніми міфами, пекло мало дванадцять ярусів (дванадцять «проваль» – з «кривими горловинами» між ними: «чим більше гріха у людини, тим важча її душа, тим глибше вона провалюється крізь горло-

вини» (І. Литвинчук). Давні українці вірили, що Пек затягував до пекла і праведників, добрих людей. З усіх богів Вирію лише Чур міг проникати в пекло й відбивати в Пека невинні душі добрих людей чи своїх лицарів-побратимів, повертати їх на землю чи до Вирію. Битва Чура з Пеком у підземеллі, за уявою давніх українців, призводила до землетрусів. Походи Чура в пекло, двобої з Пеком становлять низку давньоукраїнських пригодницьких міфів (за М. Слободянюком) [5, с. 181, 182]. Спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.) означає заповідати кому-небудь смерть. Синоніми: відправити (спровадити) на той світ; відбирати життя; випустити душу; випустити дух; вибити дух; випустити кишки; відправити чортам на сніданок [6, с. 124]. Російською іменник «пека» означає «спека», «спекота»; слово «пека» – від *pekti* (піч), а «піч» створене від основи «пек» і буквально означає «місце, де печуть, жарять, смажуть» [3, с. 336, 337].

Як відомо, історичне (етимологічне) значення того чи іншого слова не завжди збігається із сучасним. Утім вказані значення слова «безпека» в принципі тотожні. У сучасній українській і російській мовах слово «безпека» означає стан, коли кому-, чому-небудь ніхто і ніщо не загрожує [7, с. 430], а безпека – це можливість якогось нещастя, лиха, катастрофи [8, с. 953].

Згідно з лексичною нормою слововживання повинно здійснюватися у властивих йому значеннях на сучасному етапі. При мовному тлумаченні слід вживати норми літературної мови. Безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і отже, припускає безпеку-

ку. Все має свою протилежність, безпека – теж термін, який вживається спеціально для позначення протилежного безпеці – небезпека. Протилежності не існують одне без одного. Безпечний (отже, співвідносний із небезпечним) стан того чи іншого об'єкта. Слова «безпека» і «небезпека» є антонімами – словами, лексичні значення яких протиставляються одне одному, тобто словами із протилежними значеннями [9, с. 44]. Слово «небезпека» максимально протилежне вихідному значенню слова «безпека» і створює нове значення, нове поняття, виражає нову оцінку факту дійсності. Безпека виступає формою прояву своєї протилежності – небезпеки, і окремо від предмета не існує. Безпека – це властивість предмета, а не сам предмет. Це те, що має чи не має той чи інший предмет. Лише в результаті відволікання, абстрагування цієї властивості від самого предмета і створюється поняття «безпека». Воно, описуючи одну із загальних властивостей предметів, фіксує загальне і суттєве у видах безпеки, відволікаючись від того, чим вони розрізняються між собою, застосовуються в багатьох, якщо не у всіх науках, набуваючи статусу загальнонаукового поняття.

Кожний предмет володіє різноманітними властивостями. Тому його стан виявляється залежно від того, які з його властивостей переважають (мають перевагу) над іншими в даний момент і в даному відношенні. «Домінуюча в певних умовах властивість предмета або їх сукупність і визначає його стан, тобто конкретний спосіб його існування» [10, с. 19].

Звідси випливає, що поняття «безпека» фіксує домінуючий спосіб існування предмета як стан, за якого кому-, чому-небудь не загрожує небезпека. Виходячи з цього способу існування того чи іншого предмета, ми іменуємо цей стан як небезпечний чи безпечний. При визнанні поняття «безпека» ми співвідносимо предмет, беремо до уваги його буття стосовно небезпеки, не враховуючи його прояву в інших відносинах. Відображаючи конкретний домінуючий в певних умовах спосіб буття того чи іншого предмета, поняття «безпека» характеризує його через одну із загальних і суттєвих властивостей.

У той же час стан предметів «не тільки виявляється в певних відносинах, а й самі відносини беруть активну участь у формуванні цих відносин» [11, с. 31–32]. Це означає, що жодний предмет не може мати незалежні способи виявлення буття (стану), оскільки основні характеристики будь-якого предмета залежать від його взаємовідносин з іншими предметами. Інакше кажучи, кожний предмет існує лише у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин. Таким чином, безпека предмета виявляється у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин і останні тією чи іншою мірою формують і змінюють безпеку.

Безпека завжди свідчить, що в ній є дві взаємодіючі сторони – безпека від кого (чого) і безпека кого (чого). Потрібно розрізняти безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний, і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він

надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки,

Державний стандарт України 2293-99 визначає термін «безпека» як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди. Таке визначення безпеки обумовлене тим, що абсолютної безпеки досягти неможливо. Тому може йтися лише про відносну безпеку, про захищеність тих чи інших цінностей від небезпек. Доведення безпеки до крайності, «абсолютної безпеки» призводить до небезпеки для людини, до позбавлення її свободи і розвитку. Тому мова повинна йти про безпеку свободи і розвитку людини, суспільства.

Зміст безпеки виявляється в різних її видах по-різному. Різними є і засоби досягнення тих чи інших безпек. Зміст безпеки і засоби її досягнення залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, характеру джерел небезпеки, її ступеня і т. ін. Види безпеки настільки різноманітні, що для їх всебічної характеристики використовується ціла система понять, кожне з яких відображає особливості тих чи інших видів.

Різноманіття видів безпеки обумовлює необхідність їх класифікації. Безпека розподіляється на види за різними підставами. Багато з видів безпеки взаємозалежні і між ними існують взаємопереходи. Тому класифікація безпеки на види певною мірою є умовною і відотною. За сферами забезпечення можна виділити такі види безпеки, як військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т. ін.

За суб'єктами, безпека яких забезпечується, виділимо такі види безпеки: людини, суспільства, держави. За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює безпеку як особисту, так і спільно-ти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною.

Питання «Хто є людина?» до цього часу залишається спірним, невирішеним і найскладнішим, філософським питанням. Під словом «людина» звичайно розуміється жива істота, яка володіє такими властивостями, які дають можливість відрізнити людей від інших живих істот. Людина – багатогранне, багатопланове, багатостороннє і надзвичайно складне явище. Проблему людини вивчають практично всі науки, але кожна з них під своїм кутом зору, ті аспекти, які обумовлені її потребами, і зосереджують увагу лише на певних якостях людини.

Людина, з точки зору природничих наук і психології, – це біологічний вид, який має ряд якостей, властивих всьому виду, без урахування індивідуальних відмінностей [12, с. 188]. З точки зору суспільних наук людина – це як біологічна, так і соціальна істота.

Для права важливі насамперед ті риси (властивості, ознаки) людини, які ним охороняються. А це найвищі соціальні цінності: життя, здоров'я, свобода, честь, гідність, безпека. Інакше кажучи, людина виступає тут перш за все як суб'єкт прав і свобод та об'єкт їх забезпечення.

Ідея безпеки людини була висунута в теорії суспільного договору, яка по суті є безпековою (захисною) теорією. З погляду прихильників цієї теорії сус-

пільству і державі передують повна анархія і «війна всіх проти всіх» або за деякими поглядами ідилічна свобода. Спільною рисою природного стану, в якому довгий час перебували люди, є необмежена особиста свобода. Нею люди свідомо вирішили поступитися на користь держави для забезпечення особистих прав (прав людини). Таким чином, відповідно до теорії суспільного договору, люди свідомо будували суспільство, уклали союз для охорони власних інтересів.

«Право людини, – писав І. Кант, – повинно забезпечувати їй безпеку, воно надійніше за всі стіни» [13, с. 306]. Ідея прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграли подібну роль у падінні тоталітарних режимів, розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних незалежних, соціальних, правових, демократичних держав. Права людини є ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. В Американській декларації незалежності (1776) визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать права на життя, на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона захищає право людини і «ґрунтується на згоді тих, ким управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати

і встановити нову, засновану на таких принципах, які повинні якнайкраще забезпечити безпеку і благополуччя народу. Це по суті теж визнання прав людини, але у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну користь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню».

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а й їх універсальність.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якої є і Україна, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Африканська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська декларація прав людини

і народів 1981 р., Підсумковий акт ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

Ідейною основою Конституції України також були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека вже за самим фактом свого існування мають

найвищу, безумовну цінність. Людина не тільки соціальна цінність, а й самоцінність. Тому некоректною є вказівка Конституції України на соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

За радянських часів право людини на безпеку не досліджувалося, оскільки це вело до визнання прав і свобод людини, які кваліфікувалися марксизмом не інакше як так звані права і свободи.

Із деякими наближеннями до потреб у безпеці в психології відносять потреби в захищеності; стабільності; залежності; відсутності страху, тривоги; потреби у структурі; порядку, законі і обмеженнях; силі покровителя тощо [14, с. 63]. Мирне, яке живе спокійним життям, стабільне, гарне суспільство, як правило, дає своїм членам можливості почувати себе в достатній безпеці; так само як сита людина не відчуває себе голодною, той, хто перебуває в безпеці, не відчуває загрози [14, с. 64].

Таким чином, проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою для життєдіяльності людини. Безпека є найнеобхіднішою із потреб людини, і її «продукування» не може зупинитися ні на мить. Тому в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей (частина перша ст. 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної),

психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні їй природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Необхідним є багатомірний і всебічний підхід до розв'язання проблеми безпеки людини. Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним порушувати питання про дотримання інших прав і свобод людини. Але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатньо для безпеки людини, її безпечного існування та розвитку.

Поняття безпеки людини включає також безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканності житла, таємниці особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, систему, комплекс заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це

певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Вона (безпека) є одним із головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки. Так, доведено, що людина почуває себе в абсолютній безпеці, якщо ступінь ризику оцінюється величиною порядку 10^6 . Інакше кажучи, ми не думаємо про небезпеку, якщо імовірність фатального наслідку становить один випадок на мільйон. Якщо ж ризик досягає значення 10^3 , людина починає відчувати занепокоєння, тобто такий ризик є неприйнятним. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, рівень прийнятного ризику встановлений у нормативно-правових актах. Прийнятним рівнем індивідуального ризику для смертельних випадків вважається значення 10^6 на рік. Американські вчені, використовуючи теорію ризику і статистику нещасних випадків із смертельними наслідками з різних причин, дійшли висновку, що небезпека, яка зумовлює ризик, що дорівнює 10^8 , не має великого значення для людини.

Справді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечують-

ся (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів України і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією» (ст. 3). У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розд. 1 цієї Конвенції (ст. 1).

Забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, економічної, інформаційної, громадської

безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур).

Відповідно до Конституції України визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6). Конституційні положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (частини 2, 3 ст. 8).

Згідно зі ст. 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загальновизнані принципи права не згадуються в цій статті, проте посилання на загальновизнані принципи і норми міжнародного права введено до ст. 18, яка стосується зовнішньої політики України.

Чітке втілення в Конституції України принципу законності: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'я-

зані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19). Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав людини, забороняючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Перелік основних прав людини є повним, і це свідчить про бажання нашої держави забезпечити захист всього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, та здійснити їх практичне втілення. «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в Конституції в окремих статтях (постатейно), а не в спільній статті. Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 надає кожному право оскаржити рішення органів державної влади і, таким чином, закладає конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Таким чином, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права і свободи людини є межею втручання держави у життя людини;

3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

4) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України є також засобом забезпечення безпеки людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократичними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушенню права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюються шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права.

Тобто право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був упевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі й гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. «Люди, – писав Гегель, – впевнені у тому, що держава повинна існувати і що тільки в ній може здійснюватися особливий інтерес, але звичка приховує від нас те, на чому ґрунтується наше існування. Коли людина вночі спокійно виходить на вулицю, їй не спадає на думку, що все могло б бути по-іншому. Бо ця звичка до безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає, що це результат лише дій особливих установ. Часто вважається, що держава тримається на силі, насправді основою цього є тільки відчуття необхідності порядку, яке мають усі» [15, с. 293].

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому

не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

Потреба в безпеці – це потреба в захищеності й потреба почувати себе у стані, за якого відсутня загроза для життя і здоров'я. Безпека – це умова задоволення інших потреб. Людина прагне до безпеки, намагається жити в безпеці, в стані, коли їй ніщо не загрожує, у світі, вільному від страху. Але в суспільстві існують небезпеки для людини: фізичні, біологічні, психологічні, екологічні, економічні, соціальні, технічні, політичні, інформаційні тощо. Деякі з них, на жаль, стають нормою нашого життя.

У широкому значенні безпека людини охоплює такі види безпеки: біологічну, фізичну, психологічну, екологічну, економічну, майнову, соціальну, природну, технічну, політичну, інформаційну тощо.

Поряд із правом людини на безпеку у широкому значенні слова Конституція України закріплює право людини на безпеку в її власному (вузькому), буквальному розумінні слова, тобто право на безпеку життя і здоров'я людини, право людини на їх захищеність, охорону життя і здоров'я (частини 2 і 3 ст. 27, ч. 1 ст. 49). Це право конкретизується цілою низкою інших норм Конституції України і передбачає право кожної людини на: безпечність продукції та всіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), безпечне

для життя і здоров'я докiлля та на відшкодування завданої порушеннями цього права шкоди (ч. 1 ст. 50).

Тому під безпекою людини у вузькому значенні слова ми розуміємо безпеку життя і здоров'я людини від фізичних та/або психологічних загроз, існування людини, вільне від загроз її життю і здоров'ю, захищеності від них. Пояснення безпеки людини простим і природним чином розкриває її сутність і відповідає на питання, чому існує безпека людини і чому вона така, а не інша.

Саме з цього виходить і нова наука «Безпека життєдіяльності». Без життя немає й самої людини.

Положення Конституції України є основою законів та інших нормативно-правових актів і у сфері безпеки людини. До галузевого законодавства щодо безпеки людини належить законодавство про охорону здоров'я, праці, про дорожній рух, про цивільну оборону, про охорону навколишнього середовища, пожежної безпеки тощо.

Відповідно до ЦК України фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я докiлля, на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні умови праці, проживання, навчання тощо (ст. 293), на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282). Стаття 282 ЦК України передбачає, що фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Поняття підприємницької діяльності як виду господарської діяльності та поняття останньої визначені відповідно у статтях 42 і 3 ГК України.

Тому під іншою діяльністю, передбаченою ст. 282 ЦК України, потрібно розуміти як господарську діяльність, зокрема підприємницьку, так і іншу поведінку фізичних та/або юридичних осіб, яка загрожує життю та здоров'ю людини. Про це свідчать і норми глави 81 ЦК України «Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи». Стаття 1163 ЦК України, яка має назву «Усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» і передбачає, що фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. До речі, шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя та здоров'я фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодується державою у повному обсязі.

Кримінальний кодекс України забезпечує безпеку людини як нормами Загальної, так і Особливої частини. Злочином визначається не тільки діяння, яке заподіяло істотну шкоду фізичній особі, а й яке могло заподіяти таку шкоду (ст. 11 КК України), тобто порушило безпеку особи, створило для неї небезпеку (можливість, загрозу, небезпечні умови) заподіяння їй, її життю, здоров'ю, свободі або майну істотної шкоди.

Як правило, порушення безпеки людини є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину проти життя, здоров'я, свободи, власності тощо, і тому, якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійного значення і не впли-

вають на його кваліфікацію. Якщо життю, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці. У нормах Особливої частини КК України сформульовані закінчені склади злочинів. Захищаються як об'єкти кримінально-правової охорони, так і їх безпека, зокрема безпека людини (особиста та майнова).

Проте ці стадії (порушення безпеки людини) мають самостійне значення, якщо злочин не закінчений, тобто не доведений до кінця із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках порушення безпеки людини кваліфікується відповідно як готування або замах на вбивство, заподіяння тілесного ушкодження, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна людини тощо. Таким чином, норми інституту про незакінчений злочин разом із нормами Особливої частини КК України захищають безпеку людини, як і безпеку інших об'єктів.

При порушенні безпеки людини виникає право на необхідну оборону (ст. 36 КК України), на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК України), на крайню необхідність (ст. 39, ч. 2 ст. 40 КК). У цьому аспекті право на необхідну оборону, на затримання особи, яка вчинила злочин, та право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, є не чим іншим, як формами забезпечення безпеки людини (людей).

Порушення безпеки людини може свідчити про діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), або про виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України). Вчинен-

ня злочину під впливом погрози, примусу, тобто при порушенні безпеки людини, віднесено законодавцем до обставин, які пом'якшують покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України), а вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України).

Порушення безпеки людини може бути і способом вчинення того чи іншого злочину, і тому законодавець надає йому обов'язкової ознаки простого, кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу злочину. Порушення безпеки людини при вчиненні тих чи інших злочинів свідчить про високий ступінь їх тяжкості і тому законодавець у цих випадках конструє усічені склади злочинів, переносить момент закінчення таких злочинів на попередні стадії, на стадію порушення безпеки людини.

Низка норм Особливої частини КК України передбачає відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми кримінального законодавства про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (статті 132, 138–145 КК України), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134–137 КК України). Безпеку людини забезпечують і норми Кодексу про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за визначенням – безпеку всіх людей.

Висновки. Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах із державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (ст. 27), права на повагу гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне ви-

раження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

– приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, в тому числі європейськими, нормами і стандартами;

– посилення юридичного забезпечення права людини на власність;

– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття законів про зброю, охоронну та детективну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

У зв'язку з тим, що права і свободи людини є найвищою цінністю і головним обов'язком держави є їх утвердження і забезпечення, у ч. 1 ст. 1 КК України потрібно вказати на їх пріоритетну охорону.

Необхідні подальші наукові дослідження вказаних напрямів та видів безпеки людини, особливо соціальної, екологічної, технічної, інформаційної та безпеки людства.

Список використаних джерел

1. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности / В. С. Магун. – Л., 1983. – 176 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А-Г. – 632 с.
3. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская ; ред. С. Г. Бархударов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1971. – 543 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4: Н-П. – 654 с.

5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – 240 с.
6. Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 2 – 854 с.
7. Словник української мови : в 20 т. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1: А-Б. – С. 1–100.
8. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 1026 с.
9. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука. – 2-ге вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
10. Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании / В. И. Кемкин. – М. : Высш. шк., 1983. – 120 с.
11. Симанов А. Л. Понятие «состояние» как философская категория / А. Л. Симанов. – Новосибирск : Наука, 1982. – 127 с.
12. Школьник Ю. К. Человек. Полная энциклопедия / Ю. К. Школьник. – М. : Эксмо, 2007. – 256 с.
13. Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль: науч.-публицист. чтения. – М., 1988. – С. 299–333.
14. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с.
15. Гегель Г. В. Ф. Философия права : [пер. с нем.] / Г. В. Ф. Гегель ; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.

References

1. Magun V. S. (1983) *Potrebnosti i psikhologiiia sotcialnoi deiatelnosti [Needs and psychology of social work]* L. [In Russian]
2. Melnychuk O. S. (Ed.) (1982) *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols.1-7, Vol.1) K. : Nauk. Dumka [In Ukrainian]
3. Shanskii N. M., Ivanov V. V., Barkhudarov S. G., Shanskaia T. V. (1971) *Kratkii etimologicheskii slovar russkogo iazyka : posobie dlia uchitelia [Brief etymological dictionary of Russian language: posobyie for teacher]* (2nd ed.) M. : Prosveshchenie [In Russian]
4. Melnychuk O. S. (Ed.) (2003) *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols.1-7, Vol.4) K. : Nauk. Dumka [In Ukrainian]
5. Plachynda S. (2007) *Slovnyk davnoukrainskoi mifolohii [Glossary of ancient mythology]*. K. : Veles, [In Ukrainian]
6. *Phrasebook Ukrainian language* (Vols.1-2, Vol.2) (1993). K. : Nauk. dumka,
7. *Glossary Ukrainian language* (Vols.1-20, Vol. 1) (2010). K. : Nauk. dumka,
8. Buriachok A.A., Hnatiuk H. M. (2006) *Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Synonym dictionary Ukrainian language]*, (Vol.1) K. : Nauk. dumka, [In Ukrainian]
9. Poliuha L. M.(1999) *Slovnyk antonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of antonyms Ukrainian language]*. (Palamarchuka L. S. Ed) (2nd ed.) K. : Dovira,
10. Kemkin V. I. (1983) *Kategoriia «sostoianie» v naukovom poznanii [“State” category in scientific knowledge]* M. : Vyssh. shk[In Ukrainian]
11. Simanov A. L. (1982) *Poniatie «sostoianie» kak filosofskaia kategoriia [The concept of “state” as a philosophical category]* Novosibirsk : Nauka [In Russian]
12. Shkolnik Iu. K. (2007) *Chelovek. Polnaia enciklopediia [Complete Encyclopedia]* M. : Eksmo, [In Russian]
13. Kant I. (1988) *Iz lektcii po etike [Lectures on Ethics]*. M., 1988 [In Russian]
14. Maslou A. (2003) *Motivatsiia i lichnost [Motivation and Personality]* (3rd) SPb. : Piter, [In Russian]
15. Gegel G. V. F.(1990) *Filosofia prava:[Philosophy of Law]* (Kerimov D. A., Nersesiantc V. S. Eds.). M. : Mysl, [In Russian]

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2016.

Тихий В. П., доктор юридических наук, професор, академик Национальной академии правовых наук Украины, вице-президент – руководитель Киевского регионального центра Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Харьков
e-mail: acad@voliacable.com

**Безопасность человека: понятие,
правовое обеспечение, значение, виды**

В статье определены понятия человека, безопасности, безопасности человека, ее значение, связь с правами человека, их гарантиями, проведена классификация видов безопасности и безопасности человека, дана характеристика конституционных и иных правовых средств обеспечения безопасности человека.

Ключевые слова: Конституция Украины, человек, безопасность, безопасность человека, права человека, правовые гарантии, право человека на безопасность.

Тихий В. П., doctor of legal Sciences, Professor, academician of the National Academy of legal Sciences of Ukraine, Vice-President – head of Kyiv regional center of national Academy of legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkov
e-mail: acad@voliacable.com

**Security of the Person: Definition,
Legal Guarantee, Meaning and Types**

In this paper the definition of human rights, security, security for the person, its meaning, connection with human rights guarantees are determined, the types of security and security of the person are classified, constitutional and other legal guarantees of security of the person are characterized.

It was proven that the historical (etiological) sense of the word «security» doesn't always comply with the modern one and means a state of absence of somebody or something jeopardizing. A security is considered to be a form of its opposite – a danger – and doesn't exist separately from the object. Security is a feature of the object, not an object itself. It's something that any kind of an object possesses or doesn't possess. Security of an object is in a relationship with other objects, depends on this relationship, and this relationship forms and changes security.

Let's name the following types of security: human, social and state security. According to the level of subjectivity the human security contains either personal security or the common one (collective). The collective security can be more or less common. Those features are chiefly important for the law and protected by it. These are the highest social values: life, health, freedom, honor, dignity and security. In other words, a person is considered to be in this sense a subject to have rights and freedoms and the object of their guarantee.

Security of the person is an objective condition and subjective feeling of physical, material, social, psychological and moral protection of the person, her rights and freedoms. A person is secured if she, her rights and freedoms are properly protected (secured and guaranteed). Consequently, these rights and freedoms are to provide her with security. Security of the person is a generalizing, integrated indicator of exercising of any kind of rights and freedoms of the person, her protection (level of being guaranteed) from any dangers. It (security) is one of the main indicators of quality and level of life. The really reliable security for all the people can be achieved only through the way of liquidation of the reasons that create danger for the person, her rights and freedoms. Only in condition of democratic, social, legal state a person may find security from tyranny, oppression, lawlessness, injustice, violence, etc. The right to security is a complex, generalizing, integral right, it is the right to the legal order which provides a person with rights and freedoms. Ensuring the security of the person (safeguarding, security and protection of the rights and freedoms of the person) is the main function, aim and duty of

Ukrainian state, all the branches of power and state mechanism. The state is the main subject of safeguarding of the security of the person. It is the person, her rights and freedoms to be the main object of state, technological, environmental, economic, informational, public security (protection from crimes and criminal organizations). Taking into consideration above mentioned information, the legislation aimed at security insurance of the person, must be, on the one hand, enough, on the other hand, it mustn't breach human rights and freedoms. With the aim of preserving the security of people the state has no right to refer to the measures, which threaten their freedom. The level of security of the person must be at least at such a level, that creates the atmosphere of calm and piece in order everyone to be sure that her rights and freedoms, life and health, honor and dignity, freedom and property aren't in danger, that she is protected by the state and society. In wide sense, security of the person contains all the kinds of security: physical, psychological, ecological, economical, material, social, natural, technical, political, informational etc. The article ends with the common characteristics of legal measures aimed at provision of the person with security, regulated by the branch legislation.

Key words: the Constitution of Ukraine, security, security of the person, human rights, legal guarantees, the right of the person to security.